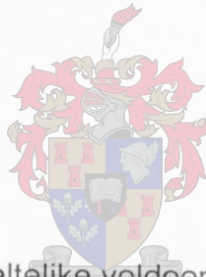

VERKLARING

FAKTORE WAT VEERKRAGTIGHEID IN ENKELOUERGESINNE BEVORDER

STEPHANUS VAN DER MERWE

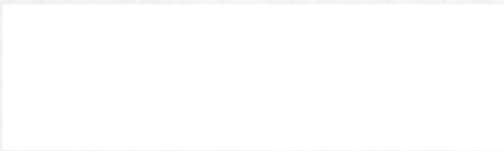
Werkstuk ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die
graad van Magister in Lettere en Wysbegeerte (Voorligtingsielkunde) aan
die Universiteit van Stellenbosch

Studieleier: A P Greeff PhD

Desember 2001

VERKLARING

Ek, die ondergetekende verklaar hiermee dat die werk in hierdie werkstuk vervat, my eie oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

A large, empty rectangular box intended for a handwritten signature.

Handtekening

A large, empty rectangular box intended for a handwritten date.

Datum

OPSOMMING

Hierdie studie fokus op salutogenetiese eienskappe van gesinne en poog om faktore wat verband hou met veerkragtigheid in enkelouergesinne te identifiseer. McCubbin en Patterson (1983) se dubbele ABCX-model verduidelik gesinne se aanpassing na 'n krisis (egskeiding) en neem ook ander lewensgebeure in ag wat terselfdertyd op die gesin se hulpbronne begin staatmaak. 'n Dwarssnit navorsingsontwerp is gebruik om faktore te identifiseer en te beskryf wat met gesinsveerkragtigheid verband hou. Die 98 gesinne wat aan hierdie ondersoek deelgeneem het, is geïdentifiseer op grond van die aard van die krisis en ontwikkelingstadium van die gesinne. Self-rapporteringsvraelyste is deur die ouer en 'n kind, as verteenwoordigers van die gesin, voltooi. Die vraelyste het bestaan uit 'n biografiese vraelys (wat ook 'n oop-end vraag ingesluit het), Relative and Friend Support Index, Social Support Index, Family Crises Oriented Personal Evaluation Scales, Family Sense of Coherence Scale, en die Family Hardiness Index. Intra- gesinsondersteuning, ondersteuning deur die uitgebreide familie, ondersteuning van vriende, geloof, oop kommunikasie onder gesinslede, positiewe gesindheid rakend hulle toekoms, en finansiële- en werksekuriteit, is geïdentifiseer as faktore wat bydra tot veerkragtigheid in enkelouergesinne.

SUMMARY

The present study focuses on the salutogenic properties of families and attempted to identify factors that promote resilience in post-divorce families. McCubbin and Patterson's (1983) double ABCX model explains how families adapt to crises (divorce), and takes into account other life events that also impact on the family's resources. A cross-sectional research design was chosen to identify factors related to family resilience. The 98 participating families were identified on the grounds of the nature of the crisis and the developmental phase of the family. Self-report questionnaires were completed by the parent and a child acting as representatives of the family. These questionnaires consisted of a biographical questionnaire, the Relative and Friend Support Index, the Social Support Index, Family Crises Oriented Personal Evaluation Scales, Family Sense of Coherence Scale, and the Family Hardiness Index. Intra-family support, support of the extended family, support of friends, religion, open communication amongst family members, and work- and financial security were identified as factors promoting resilience in these post-divorce families.

BEDANKINGS

Hiermee word dank en erkenning gegee aan:

Dr. A.P. Greeff vir sy leiding, waardevolle insette, en eindelose geduld

My ma en ouma, Luna en Suzie, broer Poenie en susters Yolandie en
Natasha vir hul liefde, ondersteuning en volgehoue aanmoediging

Annelie Muller vir haar optimisme en bereidheid om altyd te luister

My mede M-studente vir volgehoue bemoediging en ondersteuning

My Hemelse Vader vir Sy eindelose krag en genade waarsonder hierdie
tesis nie moontlik sou gewees het nie

Die werkstuk word opgedra aan alle enkelouergesinne

INHOUDSOPGAWE

	Bladsy
LYS VAN TABELLE	ii
INLEIDING	1
METODE VAN ONDERSOEK	11
Deelnemers	11
Meetinstrumente	12
Prosedure	15
RESULTATE	15
BESPREKING	18
VERWYSINGSLYS	22

LYS VAN TABELLE

Tabel	Bladsy
1 Aspekte wat gesinne deur stresvolle tydperk gehelp het	16
2 Pearson Produk-Moment Korrelasies tussen Family Sense of Coherence (FSOC) en Potensiële Veerkrachtigheidsveranderlikes	17

INLEIDING

Egskeiding lei tot veranderinge in gesinsamestelling, gesinsrolle, gesinsverhoudinge en ekonomiese omstandighede, wat elk verreikende implikasies en aanpassings vir gesinslede inhou en 'n groot impak op gesinsfunksionering kan hê (Thompson & Rudolf, 2000). Egskeiding beteken nie net die verlies van 'n daaglikse lewenspatroon nie, maar ook die verlies van 'n spesifieke lewenswyse. In die lig van die feit dat een uit elke twee huwelike in Suid-Afrika in 'n egskeiding eindig (Statistics South Africa, 2001), kan die identifisering van faktore wat veerkragtigheid in enkelouergesinne bevorder, uiters waardevol wees ten opsigte van die voorsiening van toepaslike ondersteuningsintervensies. Programme kan saamgestel en ontwikkel word om spesifieke aspekte van veerkragtigheid in enkelouergesinne in Suid-Afrika te bevorder en aanpassings te vergemaklik. As gekyk word na die omvang van die disintegrasie van gesinne as gevolg van egskeiding, dood, verkragting en ander trauma, is daar 'n duidelike en dringende behoefte aan sodanige programme. Behalwe dat dit die lewensgehalte van die betrokke individue sal verhoog, sal sodanige programme ook die verdere disintegrasie van die gesin as samelewingsinstelling teenwerk. Sielkundiges, opvoedkundiges, maatskaplike werkers en gemeenskapswerkers kan gesinne bystaan om leemtes in hulle veerkragtigheid te identifiseer en dienooreenkomstig te ontwikkel. Deur die observasie van veerkragtige gesinne is baie geleer wat tydens intervensies met gesinne wat sukkel met die aanpassing toegepas kan word. Walsh (in McGoldrick, 1998) meen dat veerkragtig-gebaseerde terapieë individuele, gesins- en gemeenskapshulpbronne mobiliseer en ontwikkel en gesondheid bevorder. In hierdie navorsing word spesifiek op veerkragtigheid in enkelouergesinne gefokus, en word faktore geïdentifiseer en beskryf wat met die optimale aanpassing en funksionering van gesinne ná egskeidings verband hou.

Sedert die jare 1990 is daar 'n klemverskuiwing weg van die patogenese paradigma in die rigting van navorsing wat fokus op diversiteit in aanpassingspatrone, verandering in aanpassing met verloop van tyd, en die interaksie tussen individuele, gesins- en omgewingsfaktore wat aanpassing bevorder of strem (Smith, 1999). Ten spyte van die omvang van die probleem is daar egter in Suid-Afrika 'n tekort aan hierdie tipe navorsing. Vanuit die salutogenese paradigma val die klem op positiewe eienskappe en sterktes wat tot die groei en ontwikkeling van 'n stelsel

(individu, gesin, groep of gemeenskap) bydra eerder as op disfunksies. Die fokus is dus nie op die identifisering van probleme (patologie) nie, maar op sterktes, en is in kontras met die pessimistiese tradisionele patogene paradigma wat etiketteer en op disfunksionaliteit konsentreer. Deur gesinne waar te neem en as veerkragtig te beskryf, word sodanige gesinne se potensiaal en vermoë om self te herstel, beklemtoon. Veerkragtigheid kan gesien word as die vermoë van gesinne om, ten spyte van erge stres en krisis, intakt te bly en na dieselfde premorbiede vlak terug te keer, of selfs hoër vlakke van funksionering te bereik, as voor die krisis.

McCubbin en Patterson (1983) postuleer dat 'n gesin se reaksie op egskeiding verstaan kan word in terme van vier breë dimensies: die ophoop van stresvolle gebeure, die gesin se huidige en nuwe aanpassingshulpbronne, die gesin se persepsie van die stressors en die gesin se hulpbronne. Hierdie hulpbronne bestaan uit (1) die gesinslede se persoonlike hulpbronne, (2) die gesinstelsel se interne hulpbronne en (3) sosiale ondersteuning. Gesamentlik speel al drie tipes hulpbronne 'n integrale rol in die gesin se vermoë om by 'n krisis aan te pas. McCubbin en Patterson (1983) se model is in kontras met die patogene modelle wat 'n vergelyking tref tussen intakte en geskeide gesinne met die doel om te bepaal tot watter mate die stres van egskeidings 'n negatiewe effek op gesinslede het. McCubbin en Patterson se model beklemtoon dus eerder gesinsterktes, en fokus ook op individuele, familie- en gemeenskapshulpbronne wat tot veerkragtigheid bydra.

Hill het in 1949 die ABCX-model ontwikkel om te verklaar waarom gesinne wat met dieselfde stressors gekonfronteer word, varieer in hulle aanpassingsvermoë (Hawley, 2000). Dié model is deur McCubbin en Patterson (1983) aangepas om die dubbele ABCX-model te vorm. Die dubbele ABCX-model werp lig op aanpassing ná 'n krisis en neem ook ander lewensgebeure in ag wat terselfdertyd 'n impak op die gesin se hulpbronne het. Hierdie addisionele stressors word *ophoop-stressors* genoem (A-stressors) en tree met die gesin se aanpassingsvermoë in wisselwerking. Die B in die model verwys na alle faktore wat die gesin se vermoë om aan te pas beïnvloed, en bestaan uit materiële, sielkundige en ander hulpbronne. Die C-faktor behels die gesin se persepsie van die stressor, en X verteenwoordig die aanpassingsvlak en gevolglik die krisisuitskoms van die gesin. Goeie aanpassing sal dus tot 'n kleiner krisisuitskoms lei, en swakke aanpassing tot 'n groter krisisuitskoms (McCubbin & Patterson, 1983). McCubbin en Patterson beklemtoon die belangrikheid van aanpasbaarheid en balans om 'n aanpassingsvlak ná 'n krisis te bereik, wat beide

die individu en die gesin se funksionering bevorder. Gesinne het nodig om 'n funksionele aanpasbaarheid te verkry tussen uitdagings en hulpbronne, individuele en funksionele stelsels, en die verskillende dimensies van die gesinslewe. Die model beklemtoon die konsepte van weerbaarheid en regenereringsvermoë ten einde te verstaan hoekom sekere gesinne sekere krisisse kan hanteer, en ander nie. Die konsep *veerkragtigheid* sluit beide weerbaarheid- en regenereringskomponente in, aangesien dit die stelsel (gesin) se vermoë om die ontwrigtende gevolge van die egskending te minimaliseer beïnvloed. Die dubbele ABCX-model hou die voordeel in dat dit funksionering binne gesinskonteks beskryf, asook die wisselwerking tussen prosesse en uitdagings. Die model plaas ook die gesin in verhouding tot sy eie unieke uitdagings en hulpbronne. In plaas daarvan om 'n gestandaardiseerde model van 'n veerkragtige gesin voor te stel, skep die model ruimte vir faktore wat eie is aan elke gesin.

'n Verdere uitbreiding op die ABCX-model, is die *Resiliency Model of Family Stress, Adjustment and Adaptation* (FAAR) (McCubbin & McCubbin, 1993). Hierdie model neem ook die rol wat gesinstipes (gebalanseerde gesinne, regenereringsgesinne, veerkragtige gesinne) speel om die impak van stresvolle lewensgebeure (krisisse) teen te werk in ag. Die FAAR-model integreer hantering ("coping") in die gesinstres-teorie, stel die konsolideringsfases in die gesinstres-model bekend, sowel as hanteringstrategieë ten opsigte van aanpassings, en stel ook die weerstandsfases in die gesinstres-proses voor. Die FAAR verdeel die ABCX-model se dubbele B (alle faktore wat die gesin se vermoë om aan te pas, beïnvloed) in die gesin se beskermingsfaktore (FPF) en die gesin se herstelfaktore (FRF). Die FPF het te make met die mate van aanpassing en FRF met die mate van aanpasbaarheid.

Veerkrachtigheid is volgens Strümpfer (1995) 'n omvattende, positiewe konsep wat sterkte, kragtigheid, en weerbaarheid impliseer. In die aangesig van moeilike gebeure, of risikofaktore, sal 'n gesin aanpas om aan te hou ontwikkel en groei, en so gouer van die trauma herstel. Rutter (1987) definieer *veerkragtigheid* as individuele variasies in reaksie op stresvolle lewensgebeurtenisse, en Werner en Smith (1993) beskryf dit as suksesvolle aanpassing ná blootstelling aan teëspoed. Kinard (aangehaal in Smith, 1999) identifiseer drie tipes veerkragtigheid: 'n positiewe uitkoms ten spyte van 'n hoërisiko-omgewing, funksionering in die aangesig van akute of kroniese lewenstressors, en herstel van trauma. Hy konseptualiseer

veerkragtigheid as 'n proses wat oor tyd ontwikkel, terwyl dit wat op 'n bepaalde tyd bydra tot veerkragtigheid, oor tyd kan verander.

McCubbin en Patterson (1983) sien veerkragtigheid as karaktertrekke, dimensies en eienskappe wat 'n gesin help om weerstand te bied teen uiteenskeuring ten spyte van krisis. Hawley en De Haan (1996) meen dat veerkragtigheid volgens drie hooftemas beskryf kan word. Eerstens kom veerkragtigheid tydens moeilike tye na vore, en word gereflekteer in die wyse waarop individue daarop reageer. Tweedens verwys veerkragtigheid na eienskappe van individue om weer ná teëspoed "op te staan", en die vorige vlak van funksionering te bereik, of dit selfs verby te steek. Derdens word veerkragtigheid vanuit die gesondheidsgeoriënteerde paradigma beskryf eerder as vanuit die patologiese paradigma.

Soos reeds genoem, behels veerkragtigheid verskeie prosesse oor tyd en verwys na 'n gesin se houding tot, en reaksie op 'n krisis en die gevolglike aanpassing daarby. Prosesse wat hoogs effektief aangewend is in een krisis, kan verskil van prosesse wat in 'n ander krisis of deur 'n ander gesin effektief aangewend word. Veerkragtigheid word deur risikofaktore en beskermingsfaktore beïnvloed. Risikofaktore verlaag die potensiaal van veerkragtigheid en sluit faktore soos armoede, swak ouer-kindverhoudings in (Fergusson & Lynskey, 1996), en sielkundige of fisiese gebreke (Rutter, 1987). Beskermingsfaktore verwys na hulpbronne wat die potensiaal van veerkragtigheid verhoog deur as 'n buffer teen teëspoed te dien.

Veerkragtigheid word algemeen aangetref waar risikofaktore laag is en beskermingsfaktore hoog (Rutter, 1987). Hanson, McLanahan en Thomson (1998) identifiseer drie tipes hulpbronne wat ná die egskeidingsproses as buffers kan dien en wat belangrik is vir die herstel van gesinne. (1) *Ekonomiese hulpbronne* – dit sluit materiële hulpbronne soos inkomste en besittings in. Ekonomiese hulpbronne stel gesinne in staat om middele aan te skaf en bied ook finansiële stabiliteit. (2) *Ouerlike hulpbronne* – hoë vlakke van ouerbetrokkenheid, konsekwente dissipline, en duidelik afgebakende parameters – dien as voorbeeld vir die kinders en verskaf ook sekuriteit. 3) *Gemeenskapshulpbronne* bestaan uit vriende, familiebande en formele organisasies wat inligting voorsien en sosiale ondersteuning bied wat tot beter funksionering van die gesin en individuele lede lei.

Hawley en De Haan (1996) stel die vraag of gesinsveerkragtigheid 'n unieke konstruk is, en of dit uit die somtotaal van die gesinslede se veerkragtigheid bestaan.

Hawley en De Haan kom tot die gevolgtrekking dat veerkragtigheid wel 'n gesinskonstruk is, maar dat die operasionalisering daarvan vir navorsingsdoeleindes moeilik is omdat elke gesinslid sy eie definisie van veerkragtigheid en beskouing van die gesin mag hê. Batchelder (1995) en McKerny en Price (1994) het bevind dat elke gesin en sy lede egskeiding op 'n unieke manier beleef en hanteer, en dat daar dus verwag kan word dat hulle persepsies en beoordeling sal verskil. Sowel Smith (1999) as McCubbin, McCubbin en Thompson (1996) beweer verder dat gesinsveerkragtigheid kan verskil na gelang van die kulturele konteks van elke gesin.

Walsh (in McGoldrick, 1998) het bevind dat die aard van die verhoudings in 'n gesin belangriker is as die gesinstruktuur in die hantering van krisisse. Walsh en McGoldrick (in Walsh, 1998) het die volgende sleutelemente uitgesonder vir gesonde gesinsaanpassing ná 'n krisis: (1) die erkenning en deel van die gevolge van die verlies; (2) oop kommunikasie vir die meedeel van ervarings; (3) erkenning van die gesin as 'n steeds bestaande gesinstruktuur, ongeag die krisis, en (4) die gesin se vermoë om in ander verhoudings en lewensdoelstellings te herbelê.

Veerkragtigheid is nie 'n nuwe konstruk nie en baie navorsing is al oor individuele veerkragtigheid gedoen. Navorsing oor gesinsveerkragtigheid is egter meer beperk, veral in die Suid-Afrikaanse konteks. *The National Network for Family Resiliency* (1996) het op grond van literatuur oor gesinsterktes die volgende belangrike kerntreke van veerkragtigheid geïdentifiseer: toegewydheid, kohesie, aanpasbaarheid, geestelikheid, gesinstyd en samehörigheid.

Aanvanklik het navorsing op individuele veerkragtigheid gefokus voordat veerkragtigheid binne die gesinskonteks ondersoek is. Redes hiervoor was (1) die tradisionele kliniese persepsie oor gesinsinvloede wat patogenies georiënteerd is en gesinsterktes afgeskeep het, en (2) die meeste navorsing rakende veerkragtigheid het op kinders wat uit disfunksionele gesinne gekom het of wie se ouers geestelik versteurd was, gefokus (Walsh, 1996). Selfs hierdie navorsing het nie die veerkragtigheid wat in disfunksionele gesinne aangetref word, erken nie. Volgens Whiteside (1998) het navorsers aanvanklik op die disfunksionering van geskeide gesinne gefokus, en slegs die afgelope dekade op die positiewe funksies van ondersteuning, respek en samewerking begin fokus. Smith (1999) merk dan ook op dat dit wil voorkom of daar meer waarde aan individuele veerkragtigheid as aan gesamentlike veerkragtigheid geheg word.

'n Benadering vanuit 'n veerkragtigheidsraamwerk verskaf 'n meer funksionele benadering vir die voorkoming en implementering van psigo-sosiale intervensies, veral vir hoërisikogesinne. As in ag geneem word die toenemende diversiteit in gesinstrukture en 'n voortdurend veranderende wêreld, word 'n verskuiwing in perspektief rakende gesinsielkunde benodig. 'n Fokus op gesinsterktes, eerder as op die redes hoekom gesinne faal, kan meer produktief wees. Laastens word daar nie net eksklusief aan funksionele gesinne aandag gegee nie, maar wys dit ook hoe disfunksionele gesinne, te midde van erge stres en krisis, kan oorleef.

Garvin, Kalter and Hansell (1993) identifiseer goeie selfwaarde ('n realistiese sin vir hoop en selfbeheer), gesinsamehorigheid en beskikbaarheid van sosiale ondersteuning as kernfaktore wat gesinsveerkragtigheid bevorder. Rutter (1987) voer aan dat hoë selfagting ("self-esteem") en selfeffektiwiteit ("self-efficacy") goeie aanduiders is van suksesvolle hantering ("coping") terwyl 'n gevoel van hulpeloosheid die moontlikheid dat een krisis tot 'n volgende krisis sal lei, vergroot.

Gordon Rouse, Longo en Trickett (2000) identifiseer emosionele ondersteuning onder gesinslede, gesinsdeelname aan huishoudelike take en stokperdjies, duidelike grense aangaande reëls, en gereelde kontak met ander familielede en vriende as bydraende faktore tot veerkragtigheid in 'n gesin. Rutter (1987) het ook bevind dat sosiale ondersteuning van vriende, bure, opvoeders en mentors belangrike faktore is wat veerkragtigheid ondersteun.

Walsh (in McGoldrick, 1998) beklemtoon die belangrikheid daarvan dat 'n gesin betekenis sal vind in 'n krisis. Sy verwys onder andere na die rol wat geloof speel: *"The need to find greater meaning in our lives is most commonly met through religious or spiritual faith and cultural heritage"* (p. 71). Dié skryfster beklemtoon verder die belangrikheid van hoop, inisiatief, deursettingsvermoë, humor en bemoediging tussen gesinslede tydens die herstel van krisis. Sy identifiseer genoemde faktore as sentraal in die meeste studies rakende veerkragtigheid. Walsh (1998) beklemtoon ook die belangrikheid van gesinne se geestelikheid ("spirituality") en oortuiginge ("beliefs") as kernbronne om bo teëspoed uit te styg. Smith (1999) meen dat, indien 'n individu betekenis in 'n krisis vind, wat nie deur sy belangrike ander persone (soos familielede) gedeel word nie, kan dit moontlik die gesin se veerkragtigheid benadeel.

Drapeau, Samson en Saint-Jaques (1999) identifiseer die persepsie wat gesinslede het oor die mate van beheer wat hulle voel hulle het oor 'n situasie, as 'n

kernfaktor in die navorsing rakende veerkragtigheid. Persepsie van beheer word gedefinieer as die geloof wat gesinslede het dat hulle in staat is om hulle eie interne emosionele toestand en gedrag te bepaal en dat hulle 'n invloed op die omgewing het net soos wat die omgewing 'n invloed op hulle het. Drapeau *et al.* (1999) wys daarop dat hoe groter 'n gesin se persepsie van beheer oor 'n situasie is, hoe meer sal so 'n gesin neig om veerkragtig te wees.

Twee van die prominentste gesinshulpbronne wat deur verskeie navorsers (McCubbin & McCubbin, 1993; Mederer, 1998; Hawley, 2000) geïdentifiseer is, is *aanpasbaarheid* (die gesin se vermoë om teëspoed te absorbeer en suksesvol van rigting te kan verander) en *kohesie* (die band van samehorigheid wat in die gesin bestaan). Antonovsky (1987) definieer *koherensiesin* soos volg:

The sense of coherence is a global orientation that expresses the extent to which one has a pervasive, enduring though dynamic feeling of confidence that (1) the stimuli deriving from one's internal and external environments are structured, predictable and explicable; (2) the resources are available to one to meet the demands posed by these stimuli; and (3) these demands are challenges, worthy of investment and engagement. (p. 19)

Die meeste teorieë oor stresreaksie en hantering ("coping") fokus op die individu terwyl die groter sosiale konteks geïgnoreer word (Sagy & Antonovsky, 1998). Individuele koherensiesin is reeds in talle navorsingstudies ondersoek in terme van die effek wat dit op die gesinslede het (Anderson, 1998). Gesinskoherensie kan gesien word as 'n gesinsweerstandshulpbron teen die impak van stres en krisis op die gesin, en het 'n invloed op die lewenskwaliteit van die gesin (Anderson, 1998). Daar bestaan twee benaderings tot die bestudering van gesinskoherensie, naamlik die *holistiese benadering* wat ekstern en objektief is (Reiss & Oliveri, 1991), en die *interne en subjektiewe benadering* waar gesinslede selfevaluering doen (Sagy & Antonovsky, 1998). Antonovsky en Sourani (1988) het bevind dat gesinne met 'n sterk koherensiesin met meer gemak ná 'n krisistydperk aanpas, en 'n hoër vlak van reorganisasie bereik ná 'n krisistydperk.

Sagy en Antonovsky (1998) het bevind dat die gesin se opvoedingsvlak, sosio-ekonomiese status en geslag 'n invloed op die koherensiesin van gesinslede gehad het. Antonovsky en Sagy (1986) het bevind dat die stabiliteit van die gemeenskap,

ouderdom, en geslag 'n beduidende invloed uitoefen op die koherensiesin van adolessente.

Anderson (1998) het bevind dat 'n gesin se koherensiesin 'n goeie voorspeller is van gesinne se gevoel van welstand ("sense of well-being"). Sy het verder bevind dat die gesinslede se persepsie van hoe goed individue 'n krisis sal kan hanteer, betekenis daaruit kan haal en hulle gesinslede kan verstaan ("comprehend"), 'n bepalende rol speel in gesinne se koherensiesin. Sagy en Antonovsky (1998) het bevind dat die gesin se sin vir koherensie 'n beter voorspeller van die aanpasbaarheid van die gesinstruktuur was as die onderskeie individuele lede se koherensiesin.

Mederer (1998) het navorsing gedoen om die veerkrachtigheidsfaktore van gesinne in 'n vissersgemeenskap te identifiseer. Dié skrywer het bevind dat aanpasbaarheid belangrik was om krisisse te oorkom. Verder is effektiewe kommunikasie, finansiële bestuur, gehardheid ("hardiness"), ontspanningsaktiwiteite, vriende, roetine en tradisies as ander kern-veerkrachtigheidsfaktore geïdentifiseer. Aanpasbaarheid is ook deur Walsh (1996) geïdentifiseer as 'n belangrike faktor wat veerkrachtigheid bevorder. Conger en Elder (1994) identifiseer twee breë aspekte wat sentraal staan tot gesinsveerkrachtigheid, naamlik *gesinsamehorigheid* ("accord") en *afwesigheid van teenstrydigheid* ("discord") in die gesin. Barnard (1994) identifiseer 'n goeie verhouding tussen ouer en kind ná die egskeiding, instandhouding van gesinsrituele, proaktiewe hantering van gesinsprobleme, minimale konflik in die gesin tydens die kinderjare, en 'n positiewe verhouding tussen ma en kind as faktore wat gesinsveerkrachtigheid bevorder.

Walsh (1998) meen dat kohesie, aanpasbaarheid, oop kommunikasie en probleemoplossingsvaardighede sentraal staan ten opsigte van die welstand van gesinne in krisis. Stinnet en De Frain (1985) het bevind dat veerkrachtige gesinne te midde van die krisis nog steeds positiewe gebeurtenisse ervaar, en dat hulle ná die krisis voel iets positiefs het uit die krisis voortgespruit. McCubbin en McCubbin (1993) voer aan dat veerkrachtigheid beide interaksionele en strukturele kwaliteite van gesinne insluit. Hulle identifiseer samehorigheid ("accord"), gesondheid, roetine en tradisies as sentraal tot gesinsterktes. Hawley en De Haan (1996) sê dat geregenereerde gesinne ("regenerative families") geneig is om funksioneringspatrone te ontwikkel wat kohesie en gehardheid ("hardiness") bevorder. Hierdie gesinne fokus op gesinstyd, roetines, aanpasbaarheid en binding ("bonding") om

krisisse die hoof te bied. Hulle sê verder dat die veerkragtige gesinne in tye van krisis op gesinshulpbronne en gemeenskapshulpbronne steun.

Aangesien individuele veerkragtigheidsnavorsing die veerkragtigheidsnavorsing van gesinne voorafgegaan het, en individuele veerkragtigheid ook vir gesinswelvaart van belang is, word bevindinge van enkele relevante navorsingstudies gerapporteer. Masten en Coatsworth (1998) beweer dat dieselfde faktore wat veerkragtigheid bevorder, ook as beskermingsfaktore vir die positiewe ontwikkeling van individue in beide gunstige en ongunstige omgewings dien. Anders as vir gesinslede waar die huwelik intakt is, toon individue van gesinne wat deur egskeidings geraak word, 'n groter potensiaal om sielkundige probleme te ontwikkel (Chase-Lansdale, & Heterington, 1990). Wolin en Wolin (1993) het sewe faktore in veerkragtige individue geïdentifiseer, naamlik insig, onafhanklikheid, ondersteunende verhoudings, humor, kreatiwiteit, inisiatief, en 'n redelike vlak van morele ontwikkeling. Garmezy (1984) het drie algemene beskermende faktore by veerkragtige kinders geïdentifiseer: die teenwoordigheid van 'n individu wat 'n sterk belangstelling in die kind openbaar, 'n gemaklike temperament en goeie sosiale ondersteuning. Barnes (1999) meld die volgende faktore wat 'n rol speel in die veerkragtigheidspotensiaal van kinders:

- Waar kinders goeie verhoudings met altwee ouers handhaaf, neutraliseer dit die potensiële negatiewe uitwerking van die egskeiding.
- 'n Goeie verhouding tussen 'n kind en een van die ouers kan 'n belangrike verskil uitmaak as teenvoeter vir die negatiewe effek van 'n egskeiding.
- Kinders se aanpassing ten opsigte van die egskeiding word ook bevorder deur die afwesigheid van konflikgedrag by hulle ouers.
- Sosiale ondersteuning en 'n standvastige verhouding met ander volwassene(s) toon ook 'n positiewe korrelasie met kinders se aanpassing.
- Positiewe ervarings by die skool blyk 'n sleutelfaktor te wees in goeie aanpassing, en die opvoeder kan hier 'n wesenlike rol speel.
- Kinders pas beter aan ná 'n egskeiding as hulle hulle gevoelens rondom aspekte van die egskeiding vrylik met ander mag deel.

Sandler, Tein en West (1994) het 'n positiewe verband gevind tussen goed ontwikkelde hanteringsmeganismes ("coping mechanisms") en 'n groter mate van veerkragtigheid in kinders ná 'n egskeiding. Volgens dié skrywers dien effektiewe hanteringstrategieë as 'n buffer teen die effek van stres. 'n Terapeutiese

aanpassingstrategie wat kinders gebruik, is om die gebeure rondom die eg skeiding aan hulself te verduidelik. Die aanpassing word ook beïnvloed deur die betekenis wat die kind aan die gebeurtenis heg (Murphy, 1987; Batchelder, 1995; Barnes, 1999). Smith (1999) voer aan dat dit van kardinale belang vir 'n persoon se herstel is om sin te maak uit die trauma. Kagan (1984) het bevind dat die effek van 'n emosionele ervaring – soos 'n eg skeiding – grootliks van die kind se interpretasie van die gebeurtenis afhang. Sinclair en Nelson (1998) het die mate van konflik tussen die geskeide egpare as een van die bepalende faktore ten opsigte van kinders se aanpassing ná die eg skeiding geïdentifiseer. Emery (1994) het ook laasgenoemde bevind en gaan verder en identifiseer ouerwoede, ouerstressors, modellering en dissipline as bepalende faktore in kinders se herstel, of gebrek daaraan, ná die eg skeiding. Lengue, Wolchik en Braver (in Linker, Stolberg & Green, 1999) het bevind dat 'n interne lokus van kontrole, ouderdom, geslag en persepsie van die eg skeiding die aanpassing van kinders op 'n individuele vlak beïnvloed. Dit blyk dat kinders met 'n interne lokus van kontrole, ouer kinders en dié met 'n meer positiewe persepsie van die eg skeiding beter aanpas.

Volgens Werner en Smith (1993) dui studies wêreldwyd daarop dat die beduidendste positiewe invloed op kinders wat erge teëspoed moes deurmaak, die omgee van en hegte verhouding met 'n betekenisvolle volwassene is. Faktore soos 'n subjektiewe gevoel van welsyn, vaardigheid as ouer, verhouding met die gewese eggenoot, sosiale status en ondersteuning, werkstevredenheid, en of die eg skeiding self geïnisieer is, speel volgens Thiriot en Buckner (in O'Leary, Franzoni, Brack & Zirps, 1996) 'n kardinale rol in die veerkragtigheidspotensiaal van die toesighoudende ouer. Beide ouers beskou egter vriende as hulle prominentste ondersteuningshulpbron (Duran-Aydintug, 1998). Volgens Miller, Smerglia, Gaudet en Kitson (1998) dui navorsing daarop dat geskeide vroue hulle kinders as 'n bron van ondersteuning sien, terwyl daar 'n positiewe verband bestaan tussen goeie ouer-kindverhoudings en die mate van aanpassing deur die toesighoudende ouer (Kurtz, 1995).

Uit die voorafgaande literatuuroorsig is dit duidelik dat gesinne veranderinge en stresvolle lewensgebeure verwerk met 'n ingebore reaksie om te oorleef, stabiel te bly en die verandering teen te staan. Gesinsaanpassing is 'n voorspelbare respons in die hantering van kleiner veranderinge of krisisse. Eg skeiding is egter 'n groot krisis wat ekstreme eise aan gesinne stel. Dit vereis dramatiese gesinsaanpassing en selfs

dramatiese verandering in die gesinstelsel. Tydens egskeiding word die bestaande patroon van gesinsfunksionering aan verandering blootgestel sodat die gesin kan "oorleef". Die veranderinge gaan gepaard met die herevaluering van die gesinslede se verhoudings teenoor mekaar, sowel as hulle verhoudings ten opsigte van die buitewêreld. Die proses van verandering is gerig op die hervestiging van harmonie en die vooruitgang van die gesin. Binne die veerkragtigheidsraamwerk is gesinne aktiewe deelnemers aan 'n dinamiese proses. 'n Veerkragtigheids-oriëntering bied aan professionele persone die moontlikheid om in hulle interaksie met geskeide gesinne weg te beweeg van 'n patologie-georiënteerde ingesteldheid in die rigting van 'n salutogenetiese ingesteldheid. Deur veerkragtigheid te herken, te verstaan en te mobiliseer, kan intervensies met geskeide gesinne meer produktief en funksioneel wees. Dit is dan aan die hand van hierdie motivering dat die betrokke navorsing dit ten doel stel om faktore te identifiseer wat 'n impak het op die veerkragtigheid van enkelouergesinne in Suid-Afrika.

METODE VAN ONDERSOEK

'n Dwarssnee-navorsingsontwerp is gebruik om faktore wat met gesinsveerkragtigheid verband hou, te identifiseer en te beskryf. Self-rapporteringsvraelyste is deur die ouer en 'n kind, as verteenwoordigers van die gesin, voltooi. Gesinne is op grond van die aard van die krisis (dit wil sê die egskeiding) en die ontwikkelingstadium van die gesinne geïdentifiseer.

Deelnemers

Die 98 gesinne wat aan hierdie ondersoek deelgeneem het, moes aan die volgende insluitingskriteria voldoen: die oudste kind moes 'n adolessent wees (ongeveer 12 tot 19 jaar oud) en nog in die huis bly; die trauma (egskeiding) moes tussen 1 en 4 jaar vantevore plaasgevind het; en die ouer moes nog nie weer in 'n vaste verhouding wees, of getroud wees nie. Beide die ouer en die adolessente kind het aan die ondersoek deelgeneem. Die gemiddelde ouderdom van die ouers was 42 jaar en 3 maande ($s = 3.7$ jaar) en hulle was vir 'n gemiddeld van 15 jaar en 4 maande ($s = 3.8$ jaar) getroud. Die gemiddelde tydsduur van enkelouerskap was 3 jaar en 6 maande ($s = 2.1$ maande) met 'n gemiddelde aantal van 2.3 kinders ($s = 0.9$) in elke gesin. Die meeste deelnemende ouers was vroulik ($n = 89$) en slegs

enkeles manlik ($n = 9$). Al die ouers was ten tye van die opname werksaam en het 'n mediaan-inkomste van R40 000 tot R60 000 per jaar gehad.

Meetinstrumente

'n **Biografiese vraelys** is saamgestel om inligting te bekom rakende gesinsamestelling, opvoedkundige peil, kerklike betrokkenheid, werkstatus, inkomstegroep, hoe lank die egpaar getroud was, hoe lank hulle al enkelouers is, die aantal kinders in die gesin, ouderdom en geslag van die kinders. Die vraelys het ook 'n oop vraag ingesluit wat die respondente se opinie gevra het rakende die faktore wat hulle dink hulle tydens die krisistydperk bygestaan het.

The **Relative and Friend Support Index (RFS)** is deur McCubbin, Larsen en Olson ontwerp, en meet die mate waartoe gesinslede die ondersteuning van hulle eie gesin of uitgebreide gesin en vriende as hanteringstrategie ("coping strategy") gebruik om stressors te hanteer (in McCubbin, McCubbin & Thompson, 1996). Die RFS bestaan uit 8 items gebaseer op 'n 5-punt Likert-skaal waar 1 dui op 'n respons wat sterk verskil, en 5 aandui dat die persoon sterk met die stelling saamstem. Die totale telling is verkry deur die som van die 8 subskale. Die skaal het 'n interne betroubaarheid van .82 (Cronbach se alpha) en 'n geldigheidskoëffisiënt (met die oorspronklike *Family Crisis Oriented Personal Evaluation Scales (F-COPES)*) van .99 (McCubbin *et al.*, 1996).

The **Social Support Index (SSI)**, is deur McCubbin, Patterson en Glynn (in McCubbin, McCubbin, & Thompson, 1996), ontwikkel. Die SSI word ná die egskeiding gebruik vir die vasstel van die mate waartoe gesinne in die gemeenskap geïntegreer is en die gemeenskap as 'n bron van ondersteuning ervaar ten opsigte van emosionele ondersteuning soos erkenning ("recognition") en bevestiging ("affirmation"), agtenswaardige ondersteuning ("esteem support"), toegeneentheid ("affection"), en netwerk-ondersteuning ("relationships with relatives") (McCubbin *et al.*, 1993). Die skaal bestaan uit 17 items gebaseer op 'n 5-punt Likert-skaal waar 1 dui op 'n respons wat sterk verskil en 5 aandui dat die persoon sterk met die stelling saamstem. Die *Social Support Index* het 'n interne betroubaarheid van .82 (Cronbach se alpha), toets/hertoets-betroubaarheid van .83, en 'n geldigheids-koëffisiënt (korrelasie met kriteria van gesinswelstand) van .40 (McCubbin *et al.*, 1996).

Die **Gesinskrisisgeoriënteerde Persoonlike Evalueringskaal (*Family Crisis-Oriented Personal Evaluation Scales (F-COPES)*)** word gebruik om

probleemoplossings- en gedragstrategieë wat tydens krisissituasies deur 'n gesin aangewend word, te identifiseer (McCubbin, Larsen & Olson, 1982). Die instrument fokus op twee vlakke van interaksie, naamlik: (1) individu tot gesinstelsel – die wyse waarop 'n gesin krisis en probleme tussen die gesinslede intern hanteer, en (2) gesin tot sosiale omgewing – die wyse waarop 'n gesin probleme buite die grense, maar wat steeds die gesinseenheid beïnvloed, ekstern hanteer. F-COPES bestaan uit 30 5-punt Likert-tipe items. Hoër punte dui op effektiewe positiewe hanteringsgedrag. Die skaal bestaan uit vyf subskale wat weer in twee dimensies ingedeel is, naamlik: (1) interne gesinshanteringstrategieë (“internal coping strategies”) en (2) eksterne gesinshanteringstrategieë (“external coping strategies”). *Interne gesinshanteringstrategieë* (“internal family coping strategies”) definieer die wyse waarop krisis hanteer word deur gebruik te maak van ondersteuningsbronne binne die nukleêre gesinstelsel. *Eksterne strategieë* verwys na die aktiewe gedrag wat die gesin beoefen om ondersteuningsbronne buite die nukleêre gesinstelsel te verkry (McCubbin & Patterson, 1983). Die interne strategieë is: (1) herformulering of herdefiniëring van die probleem in terme van die betekenis wat dit vir die gesin het (positief, negatief of neutraal) (Cronbach se $\alpha = .64$) en (2) passiewe waardering wat dui op die gesin se geneigdheid om niks aan krisissituasies te doen nie. Hierdie vermydingsrespons is gebaseer op 'n gebrek aan vertroue in eie vermoë om die uitkoms te wysig (Cronbach se $\alpha = .66$). Die eksterne strategieë is: (1) die verkryging van sosiale ondersteuning, byvoorbeeld van vriende (Cronbach se $\alpha = .74$), familielede (Cronbach se $\alpha = .86$) en bure (Cronbach se $\alpha = .79$); (2) die soeke na religieuse ondersteuning (Cronbach se $\alpha = .87$); en (3) die mobilisering van die gesin om hulp te verkry en te aanvaar (byvoorbeeld professionele hulp en die gebruik van gemeenskapsbronne) (Cronbach se $\alpha = .70$). 'n Toets/hertoets-betroubaarheidskoëffisiënt van .71 is ná vyf weke verkry, en 'n interne betroubaarheidskoëffisiënt (Cronbach se α) van .77 vir die totale skaal (Reis & Heppner, 1993). Die konstruktgeldigheid van die vraelys is met 'n faktoranalise en 'n varimax-rotasie van die asse bewys. Vyf faktore is geïsoleer met die items se faktorladings tussen 0.36 en 0.74. Al vyf faktore het Eigen-waardes groter as een gehad (Olson *et al.*, 1985).

Om die vlak van gesinskoherensie ten opsigte van die interne en die eksterne omgewing te meet, is die **Family Sense of Coherence Scale (FSOC)** (Antonovsky & Sourani, 1988) gebruik. Die skaal bestaan uit 26 semanties-differensiële items (7-

punt Likert-skaal). Gesinskoherensie verwys na 'n oriëntering tussen gesinslede, naamlik dat eksterne en interne stimuli gestruktureerd en voorspelbaar is, dat weerstandshulpbronne beskikbaar is vir die hantering van die stimuli, en dat die lewenseise waardige uitdagings is. Hoe hoër die gesinskoherensie is, hoe beter is die aanpassing of tevredenheid met die aanpassing by die gesin se eksterne en interne omgewings. Die FSOC-skaal bestaan uit die subskale *verstaanbaarheid* ("comprehensibility"), *hanteerbaarheid* ("manageability") en *betekenisvolheid* ("meaningfulness"). Onderliggend aan elke item is die mate waartoe die respondent die wêreld as verstaanbaar, hanteerbaar en betekenisvol interpreteer (Antonovsky & Sourani, 1988). Die skaal bevat agt verstaanbaarheids-, nege hanteerbaarheids-, en nege betekenisvolheidsitems. Veertien van die items is "negatief" geformuleer en omgekeerde waardetoekenning word toegepas sodat 'n hoë telling altyd verteenwoordigend is van sterk gesinskoherensie. 'n Interne betroubaarheidskoëffisiënt (Cronbach se alpha) van $r = .92$ word vir die volle skaal gerapporteer (Antonovsky & Sourani, 1988). Ten opsigte van geldigheid is 'n hoë korrelasie van .71 tussen die FSOC- en gesinsaanpassingskale gekry (Antonovsky & Sourani, 1988).

Die **Family Hardiness Index** is deur McCubbin, McCubbin en Thompson (1996) ontwikkel om interne sterkte en duursaamheid ("durability") in die gesinseenheid te meet. Gehardheid ("hardiness") verwys na 'n sin vir kontrole oor die uitkomst van lewenservarings en uitdagings, sowel as 'n aktiewe eerder as 'n passiewe oriëntering ten opsigte van aanpassing en adaptasie in stresvolle situasies. Die skaal bestaan uit 20 items wat poog om die eienskappe van gehardheid ("hardiness") as 'n stresweerstandbare en aanpasbare hulpbron in gesinne te meet (McCubbin *et al.*, 1996). Die skaal bestaan uit drie sub-skale, naamlik toewyding ("commitment"), uitdagings ("challenges") en kontrole ("control") waarop die deelnemers op 'n 5-punt Likert-skaal (*onwaar, meestal onwaar, meestal waar, waar, of nie van toepassing*) elke stelling wat hulle gesinsituasie die beste beskryf, moet aandui. Die *toewyding*-("commitment") subskaal meet die gesin se sin vir interne sterkte, afhanklikheid en vermoë om saam te werk. Die *uitdaging*-subskaal meet die gesin se pogings om innoverend op te tree, aktief te wees en nuwe vaardighede aan te leer. Die *kontrole*-("challenge") subskaal meet die gesin se interne lokus van kontrole (die mate van beheer wat hulle voel hulle oor hulle lewe het) teenoor 'n eksterne lokus van kontrole oor hulle lewe. Die interne geldigheid (Cronbach se alpha) van the Family Hardiness

Index is .82, en die geldigheidskoëffisiënte wissel tussen .20 en .23 met die gesin se satisfaksie, tyd, roetine en aanpasbaarheid (McCubbin *et al.*, 1996).

Prosedure

Vierdejaar- nagraadse Sielkunde-studente wat in 2000 en 2001 die Gesinsielkunde-module gedoen het, moes elk 'n enkelouergesin identifiseer wat aan die insluitingskriteria voldoen, en die gesin nader vir deelname aan die navorsingsprojek. Die studente wat nie so 'n gesin geken het nie, het óf hulle familie ($n = 15$), óf vriende ($n = 46$) gevra om hulle te help om so 'n gesin te vind. Die geïdentifiseerde gesinne is telefonies gekontak ($n = 35$) of tuis besoek ($n = 61$). Nadat die doel van die navorsingsprojek aan die ouer verduidelik is, is verneem of die gesin bereid sou wees om deel te neem. In gevalle waar die gesinne nie kon of wou deelneem nie ($n = 10$), is 'n volgende gesin geïdentifiseer. Afsprake is gemaak om die gesinne te besoek en die data in te samel.

Tydens die ontmoeting is die vertroulikheid van die inligting, anonimiteit, die doel asook die metodiek van die ondersoek weer aan die ouer en die adolessent verduidelik. Hulle is aangemoedig om te vra as daar onduidelikheid sou wees. Eers is aan beide gevra waarom hulle dink hulle gesin die trauma (egskeiding) so goed kon verwerk. Nadat die gesprek daaroor afgehandel was, is die nodige vraelyste aan die ouer en kind gegee om afsonderlik en in die student se teenwoordigheid te voltooi. Met die uitsondering van enkele deelnemers wat oor een of twee items onduidelikheid gehad het, kon die deelnemers die vraelyste redelik maklik binne 30 tot 50 minute voltooi. Na voltooiing van die vraelyste het die gesprek oor die trauma in die meeste gevalle weer voortgegaan. Verskeie van die gesinne het gevra of hulle later terugvoer oor die uitslae kon kry (wat wel later gedoen is). Nadat die gesin vir deelname bedank is, is die gesprek afgesluit en kon die student vertrek. Die vraelyste is aan die hand van riglyne deur die studente self nagesien, en moes deur 'n medestudent gekontroleer word.

RESULTATE

Die gesamentlike response van ouer en kind na aanleiding van die oop vraag: "Wat is, in u eie woorde, die belangrikste faktore, of sterktes, wat u gesin deur die stresvolle tydperk gehelp het?" word in Tabel 1 opgesom. Die response is gerangskik

in rangorde van een tot tien volgens die temas wat die meeste deur die deelnemers aangedui is.

Tabel 1

Aspekte wat gesinne deur die stresvolle tydperk gehelp het

Rang	Tema	Frekwensie	Persentasie gesinne
1	Intra-gesinsondersteuning	63	67
2	Familie-ondersteuning	60	66.6
3	Ondersteuning van vriende	56	62.2
4	Geloof	50	55.5
5	Oop kommunikasie tussen gesinslede	27	30
6	Positiewe gesindheid teenoor die gesin se toekoms	27	30
7	Finansiële sekuriteit	26	28.8
8	Werksekuriteit en ondersteuning van kollegas	26	28.8
9	Sosiale ondersteuning	26	28.8
10	Deel van ervarings met gesinslede	13	14.4
11	Ander	98	
Totaal		472	

Intra-gesinsondersteuning verwys na ondersteuning wat die gesinslede aan mekaar verskaf het, terwyl *familie-ondersteuning* na ondersteuning van die uitgebreide gesin (ouma, oupa, nefies, niggies, ooms en tannies) verwys. *Geloof* verwys na enige vorm van geloof in 'n oppergesag, met 99% van die deelnemers wat spesifiek na die Christelike geloof verwys het. *Sosiale ondersteuning* verwys na ondersteuning van bure, skole, kerk, en ander instansies waarby die gesin betrokke was voor die egskeiding. Die temas wat onder *ander* gegroepeer is, verwys na enige ander faktor buiten die tien getabuleerde temas, wat as ondersteuningsbronne ervaar is.

Die Pearson produk-moment-korrelasie is bereken om die verwantskap tussen die gesin se sin vir koherensie en potensiele veerkragtigheidsveranderlikes te bepaal, en word in Tabel 2 weergegee.

Tabel 2

Pearson produk-moment-korrelasies tussen *Family Sense of Coherence* (FSOC) en *Potensiële Veerkragtigheidsveranderlikes*

VERANDERLIKES	OUERS (N = 98)	KINDERS (N = 98)
<u>Family Hardiness Index</u>		
Toewyding – die gesin se sin vir interne sterkte, afhanklikheid en hul vermoë om saam te werk.	0.565*	0.637*
Uitdagings – die gesin se pogings om innoverend en aktief te wees sowel as om uit die uitdaging te leer.	0.479*	0.558*
Kontrole – verwys na 'n sin vir kontrole oor die uitkomst van lewenservarings en uitdagings, die mate van beheer wat die gesin oor die krisis het.	0.0365*	0.399*
Totaal	0.602*	0.649*
<u>Social Support Index</u>		
Die ervaring van die gemeenskap as 'n bron van ondersteuning ten opsigte van erkenning, bevestiging, agtenswaardige ondersteuning, toegeneentheid en netwerkondersteuning.	0.433*	0.519*
<u>Relative and Friend Support</u>		
Ervaring van familie en vriende as ondersteuningsbronne.	-0.025	0.207*
<u>Die Gesinskrisisgeoriënteerde Persoonlike Evalueringskaal</u>		
Herformulering van die probleem as positief of neutraal.	-0.068	0.165
Passiewe waardering - wat dui op die gesin se geneigdheid om niks aan krisissituasies te doen nie.	0.389*	0.343*
Die verkryging van sosiale ondersteuning van vriende, gesinslede en bure.	-0.068	0.165
Die soeke na religieuse ondersteuning .	-0.143	0.080
Mobilisering van gesinslede om professionele hulp te verkry en te aanvaar.	-0.012	0.179
Totaal	0.154	0.440*
Ouer se ouderdom	-0.018	-0.147
Jare getroud	0.009	-0.247*
Jare geskei	0.197*	0.177
Kind se ouderdom	-0.013	-0.053

*p < 0.05

Volgens Tabel 2 bestaan daar vir die ouers 'n beduidende positiewe korrelasie ($p \leq 0.05$) tussen gesinskoherensie en die volgende ses veranderlikes: *Family Hardiness Index* – toewyding, uitdagings, kontrole, en totale telling; *Social Support Index*, en passiewe waardering (*Gesinskrisisgeoriënteerde Persoonlike Evalueringskaal*). Vir die adolessente het die volgende sewe veranderlikes 'n beduidende positiewe korrelasie ($p \leq 0.05$) met gesinskoherensie: *Family Hardiness Index* – toewyding, uitdagings, kontrole, en totale telling; *Social Support Index*; familie en vriende as ondersteuningsbronne en passiewe waardering (*Gesinskrisisgeoriënteerde Persoonlike Evalueringskaal*).

BESPREKING

Die doel van die ondersoek was om veerkragtigheidsfaktore in enkelouergesinne in Suid-Afrika te identifiseer. Garvin *et al.* (1993), McCubbin en McCubbin (1993), Antonovsky en Sourani (1988) en Hawley (2000) het bevind dat gesinne met 'n sterk koherensiesin met meer gemak ná 'n krisis aanpas, en ná die krisistydperk dieselfde of 'n hoër vlak van reorganisasie bereik. Daarom is veranderlikes wat 'n beduidende positiewe korrelasie met die gesin se sin vir koherensie vertoon, in hierdie ondersoek as veerkragtigheidsfaktore geïdentifiseer (Werner & Smith, 1993).

Die response op die oop vraag bevestig die belangrikheid van *intra-gesinsondersteuning* (Barnard, 1994; Hawley & De Haan, 1996; Gordon Rouse *et al.*, 2000), *familieondersteuning* (Garvin *et al.*, 1993; Barnard, 1994), *ondersteuning van vriende* (Garvin *et al.*, 1993; Hawley & De Haan, 1996; Duran-Aydintug, 1998; Gordon Rouse *et al.*, 2000) en *geloof* (Walsh, 1998) as veerkragtigheidsfaktore, of sterktes, wat gesinne deur die stresvolle tydperk (egskeiding) gehelp het (vergelyk Tabel 1). Oop kommunikasie tussen gesinslede, en 'n positiewe gesindheid oor hulle toekoms as gesin, was vir die respondente belangrik in hulle aanpassing ná die egskeiding. Finansiële en werksekuriteit het ook 'n beduidende rol as ondersteuningsfaktore gespeel, veral waar die enkelouer vroulik was. Slegs een van die nege manlike respondente het finansiële en werksekuriteit aangedui as faktore wat die gesin deur die stresvolle tydperk gehelp het. Die resultate dui daarom op 'n verskil tussen manlike en vroulike enkelouers se beleving van finansiële en werksekuriteit as bydraende faktore tot gesinsveerkragtigheid. Die meeste van die deelnemers het ook ander faktore as alternatiewe ondersteuningsbronne

geïdentifiseer (vergelyk Tabel 1). Die bevindings dui daarop dat veerkragtigheid deur verskeie faktore bevorder word en dat prosesse wat in een krisis plaasvind, kan verskil van prosesse wat in 'n ander krisis of deur 'n ander gesin effektief aangewend word (Fergusson & Lynskey, 1996).

In ooreenstemming met vorige studies (Anderson, 1998; Walsh in McGoldrick, 1998; Drapue *et al.*, 1999; Linker *et al.*, 1999) is die omvattende eienskap van die gesin se gehardheid, sowel as spesifieke kenmerke van gesin se gehardheid, naamlik kontrole (die persepsie van hoe goed die gesin 'n krisis sal kan hanteer), uitdagings wat aan die gesin gestel word (en die betekenis wat die gesin daaruit kan haal), sowel as toewyding deur beide die ouers en kinders aan die gesin as veerkragtigheidsfaktore geïdentifiseer. Die bevindings van die betrokke studie beklemtoon die belangrikheid vir 'n gesin om betekenis te vind in 'n krisis en die mate van beheer wat 'n gesin voel hulle oor 'n krisis het (interne lokus van kontrole) as kern-veerkragtigheidsfaktore.

Beide ouers en kinders het sosiale ondersteuning in die vorm van erkenning, bevestiging van die gesin as 'n belangrike instelling, agtenswaardige ondersteuning, toegeneentheid en netwerk-ondersteuning deur die gemeenskap, as 'n veerkragtigheidsfaktor geïdentifiseer (vergelyk Tabelle 1 en 2). Hierdie bevinding is deur verskeie navorsers bevestig (Rutter, 1987; Garvin *et al.*, 1993; Hawley & De Haan, 1996; Gordon Rouse *et al.*, 2000; Hawley, 2000). Op grond van die belangrikheid van sosiale ondersteuning as faktor wat gesinsveerkragtigheid bevorder, blyk kinders meer waarde te heg aan laasgenoemde as die ouers. Hierdie bevinding word nie deur die resultate van die Gesinskrisisgeoriënteerde Persoonlike Evalueringskaal waarmee hanteringsstrategieë wat met veerkragtigheid verband hou, ondersoek is, ondersteun nie (vergelyk Tabel 2, die verkryging van sosiale ondersteuning). Die opmerklike verskil tussen ouers en kinders se persepsie van die gemeenskap as ondersteuningsbron vir hulle gesinne is nie duidelik nie en moet verder ondersoek word.

In ooreenstemming met verskeie ander studies (Garvin *et al.*, 1993; Hawley & De Haan, 1996; Duran-Aydintug, 1998; Gordon Rouse *et al.*, 2000), is die ondersteuning van vriende tydens die krisistydperk as kern-veerkragtigheidsfaktor geïdentifiseer (vergelyk Tabel 1). In die afsonderlike evaluering van bronne was dit net die kinders wat aangedui het dat vriende 'n onderskeibare gesinsondersteuningsbron tydens die krisistydperk was (vergelyk Tabel 2). Hierdie opmerklike

verskil tussen die ouers en kinders se beoordeling van vriende as ondersteuningsbron, is teenstrydig met vorige studies en kan verder ondersoek word.

Die hanteringstrategie passiewe waardering, wat dui op die gesin se geneigdheid om niks aan 'n krisissituasie te doen nie, is deur beide ouers en kinders as een van die veerkragtigheidsfaktore geïdentifiseer. Alhoewel passiewe waardering op gebrekkige hanteringresponse kan dui, kan dit ook 'n aanduiding van innerlike sterkte wees, en dié gesinslede het ervaar dat die gesin die krisis absorbeer het sonder uiterlik waarneembare strategieë en aksies en inderdaad die krisis innerlik oorkom en transendeer het.

Die beduidende negatiewe verband wat tussen die tydperk wat die ouers getroud was en die gesin se sin vir koherensie gevind is, dui daarop dat groter gesinskoherensie gevind kan word in enkelouergesinne waar die periode voor egskedding korter is, as in dié gesinne waar die egskedding eers op 'n laat stadium plaasgevind het. Een interpretasie van hierdie bevinding sou wees dat dit moeiliker is vir enkelouergesinne wat lank intakt was, om die nodige aanpassings ná 'n egskedding te maak ten einde weer hoër vlakke van funksionering te bereik.

Uit die resultate van hierdie ondersoek volg nou dat daar onderskeibare gesinsveerkragtigheidsfaktore is. Die prominentste faktore blyk die beskikbaarheid van goeie verhoudings (intra- en ekstern tot die gesin), die gesin se gehardheid, die beskouing van die krisis en die ingesteldheid van die gesinslede teenoor die krisis, werk- en finansiële sekuriteit, asook die belangrikheid van godsdiens te wees. Die voorafgaande bevindings moet gesien word in die lig van McCubbin en McCubbin (1993) se Resiliency Model of Family Adjustment and Adaptation wat beskryf waarom sekere gesinne ná krisisse herstel terwyl ander disintegreer, en ook hoe lewensgebeure 'n impak het op gesinne se hulpbronne.

Ofskoon daar grootliks ooreenstemming tussen die ouers en die kinders se identifisering van gesinsveerkragtigheidsfaktore is, is daar ook enkele verskille. Verdere ondersoeke om hierdie verskille te beskryf, sal meer lig werp op hierdie aspek van generasieverskil. Die huidige ondersoek was beperk tot gesinne wat primêr van die middel- sosio-ekonomiese status verteenwoordigend is, en hoofsaaklik afkomstig uit die Kaapse metropool. Die resultate het daarom beperkte veralgemeningswaarde. Verdere ondersoeke moet dus ook ander studiepulasies in die diverse Suid-Afrikaanse bevolking betrek. Ander aspekte wat ook in verdere enkelouerstudies ondersoek kan word, is die vergelyking van veerkragtigheidsfaktore

in gesinne waar mans of vroue die ouers is, 'n vergelyking van verskillende kulturele groepe, en gevalle waar die tydsduur voor die egskeiding kontroleer word.

'n Gesin se sin vir koherensie is aanduidend van die gesin se herstel ná 'n egskeiding. Die resultate van hierdie ondersoek het belangrike implikasies vir intervensiestrategieë met enkelouergesinne. Sielkundiges, opvoedkundiges, maatskaplike werkers en gemeenskapswerkers kan gesinne bystaan om leemtes in hulle veerkragtigheid te identifiseer, en diennooreenkomstig latente bronne help ontwikkel. Daar bestaan 'n leemte aan sodanige programme wat gesinne se veerkragtigheid ontwikkel. Aangesien die tradisionele fokus op geestesiektes tot die uitsluiting en minimalisering van sterktes en ondersteuningsbronne lei (Whiteside, 1998), kan sulke programme bydra tot 'n meer salutogene oriëntering tot gesinsielkunde.

VERWYSINGSLYS

Anderson, K.H. (1998). The relationship between family sense of coherence and family quality of life after illness diagnosis. In McCubbin, H.I. & Elizabeth T. (Reds.), Stress, coping, and health in families: Sense of coherence and resiliency (pp. 169-187). New York: Sage Publications.

Antonovsky, A. (1998). The structure and properties of the Sense of Coherence scale. In McCubbin, H.I. & Elizabeth T. (Reds.), Stress, coping, and health in families: Sense of coherence and resiliency (pp. 169-187). New York: Sage Publications.

Antonovsky, A. (1987). The salutogenic perspective: Toward a new view of health and illness. Advances, 4(1), 47-55.

Antonovsky, A., & Sagy, S.S.. (1986). The development of a sense of coherence and its impact on responses to stress situations. Journal of Social Psychology, 126(2), 213-225.

Antonovsky, A. & Sourani, T. (1988). Family sense of coherence and adaptation. Journal of Marriage and the Family, 50, 79-92.

Barnard, C.P. (1994). Resiliency: A shift in our perception?. American Journal of Family Therapy, 22, 135-144.

Barnes, G.G. (1999). Divorce transition: Identifying risk and promoting resilience for children and their parental relationships. Journal of Marital and Family Therapy, 25, 425-441.

Batchelder, M.L. (1995). Adolescent's adaptation to structural changes in family relationships with parental divorce: A combinatorial model. In T.A. Kindermann & J. Valsiner (Reds.). Development of person-context relations (pp. 165-203). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.

Chase-Landsdale, P.L., & Hetherington, E.M. (1990). The impact of divorce on life-span development: Short and long term effects. In P.B. Baltes & D.L. Featherman (Reds.). Lifespan development and behaviour (pp. 105-150). Hills-Dale: Lawrence Erlbaum Associates.

Conger, R. & Elder, G. (1994). Families in troubled times. Hawthorne: New York.

Drapeau, S., Samson, C., & Saint-Jaques, M. (1999). The coping process among children of separated parents. Journal of Divorce and Remarriage, 31(1/2), 15-35.

Duran-Aydintug, C. (1998). Emotional support during separation: Its sources and determinants. Journal of Divorce and Remarriage, 29(3/4), 121-141.

Emery, E.R (1994). Renegotiating family relationships: Divorce, child custody and mediation. New York: Guilford Press.

Fergusson, D.M., & Lynskey, M.T. (1996). Adolescent resiliency to family adversity. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 37, 281-292.

Garnezy, N. (1984). Stress resistant children: The search for protective factors. In J.E. Stevenson (Reds.). Recent research in developmental psychopathology. Journal of Child Psychology and Psychiatry, Book supplement no. 4. Oxford: Pergamon Press.

Garvin, V., Kalter, N., & Hansell, J (1993). Divorced women: Factors contributing to resiliency and vulnerability. Journal of Divorce and Remarriage, 21(1/2), 21-38.

Gordon Rouse, K.A., Longo, M., & Trickett, M. (2000). Fostering resilience in children: Fostering resilience. Onttrek 9 Oktober van die World-Wide Web: <http://content.og.ohiostate.edu/ohioline/b875/b8755.html>

Hanson, T.L., McLanahan, S.S., & Thomson, E. (1998). Widows on divorce: Before and after. Social Science Research, 27, 329-349.

Hawley, D.R. (2000). Clinical implications of family resilience. The American Journal of Family Therapy, 28(2), 101-116.

Hawley, D.R., & De Haan, L. (1996). Toward a definition of family resilience: Integrating life span and family perspectives. Family Process, 35, 283-298.

Hetherington, E.M., Brigdes, M., & Insabella, G.M. (1998). What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transition and children's adjustment. American Psychologist, 53(2), 167-184.

Kagan, J. (1984). The nature of the child. New York: Basic Books.

Kobasa, S. (1985). Stressful life events, personality and health: An inquiry into hardiness, stress and coping. New York: Columbia University Press.

Kurtz, L. (1995). The relationship between parental coping strategies and children's adaptive processes in divorced and intact families. Journal of Divorce and Remarriage, 24(3/4), 89-110.

Linker, J.S., Stolberg, A.L., & Green, R.G. (1999). Family communication as a mediator of child adjustment to divorce. Journal of Divorce and Remarriage, 30(1/2), 83-97.

Masten, A.S., & Coatsworth, J.D. (1998). The development of competence in favourable and unfavourable environments: Lessons from research on successful children. American Psychologist, 53(2), 205-220.

Mavis, E., Hetherington, T., Law, C., & O' Connor, G. (1997). Divorces: Challenges, changes and new changes. In A. S. Skolnick, & J. H. Skolnick (Reds.), Family in Transition. New York: Addison Wesley and Longman.

McKerny, P.C., & Price, S.J. (1994). Families and change: Coping with stressful events. Thousand Oaks, CA : Sage Publications.

McCubbin, H.I., Larsen, A., & Olson, D.H. (1982). F-COPES. In D.H. Olson, H.I. McCubbin, H. Barnes, A. Larsen, M. Muxen, & M. Wilson (Reds.) Family Inventories (pp. 143-157). St Paul: University of Minnesota.

McCubbin, H., & McCubbin, M. (1993). Typologies of resilient families: Emerging roles of social class and ethnicity. Family Relations, 37, 247-254.

McCubbin, H., McCubbin, M., & Thompson, E.A. (1996). Resiliency in ethnic families: A conceptual model for predicting family adjustment and adaptation. In H.I. McCubbin, M.A. McCubbin, A.I. Thompson, & J.E. Fromer (Reds.), Resiliency in ethnic minority families: Native and immigrant American families (pp.3-48). Madison WI: University of Wisconsin Press.

McCubbin, H.I., & Patterson, J.M. (1983). The family stress process: The double ABCX model of adjustment and adaptation. In H.I. McCubbin, M. Sussman, & J. Patterson (Reds.), Social stress and family: Advances and development in family stress theory and research (pp. 7-37). New York: The Haworth Press.

McGoldrick, J. (1998) Re-Visioning family therapy (pp. 62-77). New York: Guilford Press.

Mederer, H.J. (1998). Surviving the demise of a way of life: Stress and resilience in North-eastern commercial fishing families. In H. I. McCubbin, E. A. Thompson, A. I. Thompson, & J. Furtell (Eds.), The dynamics of resilient families (pp. 204-230). London: Sage Publications.

Miller, N.B., Smerglia, V.L., Gaudet, D.S., & Kitson, G.C. (1998). Stressful life events, social support and the distress of widowed and divorced women. Journal of Family Issues, 19(2), 181-203.

Murphy, L.B. (1987) Further reflections on resilience. In E.J. Anthony, & B.J. Cohler (Eds.), The invulnerable child (pp. 84-105). New York: Guilford Press.

Understanding resiliency. (1996).

National Network for Family Resiliency. Onttrek van die: 'World-Wide Web': www.agnr.umd.edu/user/nnfr/pub_under.html.

O'Leary, M., Franzoni, J., Brack, G., & Zirps, F. (1996). Divorcing parents: Factors related to coping and adjustment. Journal of Divorce and Remarriage, 25(3/4), 85-103.

Olson, D.H., McCubbin, H.I., Barnes, H., Larsen, A., Muxen, M., & Wilson, M. (1985). Family inventories: Inventories used in a national survey of families across the family life cycle (2nd ed.). St. Paul: University of Minnesota.

Reis, S.D., & Heppner, P.P. (1993). Examination of coping resources and family adaptation in mothers and daughters of incestuous versus nonclinical families. Journal of Counselling Psychology, 40(1), 100-108.

Reiss, D., & Oliveri, M.E. (1991). The family's conception of accountability and competence: A new approach to the conceptualization and assessment of family stress. Family Process, 30(2), 193-214.

Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. American Journal of Orthopsychiatry, 57, 316-331.

Sagy, S., & Antonovsky, A. (1998). The development of the sense of coherence: A retrospective study of early life experiences in the family. International Journal of Ageing and Human Development, 51(2), 155-166.

Sandler, I.N., Tein, J., & West, S.G. (1994). Coping, stress, and the psychological symptoms of children of divorce: A cross-sectional and longitudinal study. Child Development, 65, 1744-1763.

Sinclair, S.L., & Nelson, E.S. (1998). The impact of parental divorce on college student's intimate relationship beliefs. Journal of Divorce and Remarriage, 29(1/2), 103-129.

Smith, G. (1999). Resilience concept and findings: Implications for family therapy. Journal of Family Therapy, 21, 154-158.

Statistics South Africa. (2001). Statistiese opsomming van egskeidings in Suid-Afrika vir die jaar 1997-1998.

Stinnet, N., & De Frain, J. (1985). Secrets of Strong Families. Boston: Little Brown.

Strümpfer, D.J.W. (1995). Psychosocial resilience in adults. International Person-Centered Approach Forum, 6 July 1998.

Thompson, C.L., & Rudolph, L.B. (2000). Counselling children. Belmont: Brooks/Cole.

Walsh, F. (1998). Beliefs, spirituality, and transcendence: Keys to family resilience. New York: Guilford Press.

Werner, E.E., & Smith, R.S. (1993). Vulnerable but invincible: A study of resilient children. New York: McGraw-Hill.

Whiteside, M.F. (1998). The parental alliance following divorce: An overview. Journal of Marital and Family Therapy, 24(1), 3-24.

Wolin, S.J., & Wolin, S. (1993). The resilient self. New York: Villard Books.